

Roman Marcinek, Zbigniew Myczkowski

Wśród cudów świata

Na pierwszy rzut oka trudno znaleźć wspólny mianownik dla spadających z bazaltowych bloków kaskad wodospadu Iguazu i pogrążonych w ciszy prawosławnych klasztorów góry Athos, dla pokrytej prehistorycznymi malowidłami jaskini Altamira i tętniących gwarem pielgrzymów murów Watykanu, dla palonych słońcem ruin Persepolis i rozległych sawann Serengeti. Cóż łączy budowle Istambułu i fascynujące, sterczące z dna zatoki Ha Long wapienne ostańce zwieńczone kępami tropikalnej roślinności, katedrę w Chartres, tajemnicze linie na pustyni Nazca i monumentalny maszyn Chińskiego Muru? Prócz zachwyty, któremu nikt stający w obliczu tych cudów przyrody i ludzkiego rozumu nie jest w stanie się oprzeć, łączy je obecność na prestiżowej Liście Światowego Dziedzictwa Kulturalnego i Naturalnego prowadzonej przez UNESCO.

Początki Listy sięgają roku 1968, kiedy zebrani w Paryżu ONZ-owscy eksperci zaczęli zastanawiać się nad kryteriami, które pozwoliłyby na wytypowanie najcenniejszych w skali świata miejsc. Podczas konferencji w Sztokholmie w roku 1972 Organizacja Narodów Zjednoczonych podjęła rezolucję w sprawie uruchomienia międzynarodowego systemu ochrony światowej spuścizny kulturalnej i naturalnej, przyjęto tekst „Konwencji w sprawie ochrony światowego dziedzictwa kulturalnego i naturalnego”. Wśród państw, które podpisały ją w Paryżu 23 listopada 1972, znalazła się także Polska. Konwencja w sposób precyzyjny określiła to, co na pozór wydaje się nieogarnione. W definicje m.in. dzieł architektury, stanowiska archeologicznego, formacji geologicznych czy miejsc krajobrazowych zakłeto piękno i wyjątkowość. Pamiętać jednak trzeba, że musiano stworzyć jednolite kryteria, których spełnienie jest warunkiem obecności na Liście. Nad ich przestrzeganiem czuwa Międzynarodowy Komitet Ochrony Światowego Dziedzictwa Kulturalnego i Naturalnego oraz jego Sekretariat. Prowadzi on samą Listę, weryfikuje wnioski, sprawdza, czy poszczególne kraje wywiązują się z dobrowolnie przyjętych na swoje barki obowiązków. Wpisanie obiektu czy miejsca na Światową Listę to z jednej strony powód do dumy,

z drugiej deklaracja stałej troski państwa i lokalnych społeczności o coś, co wykracza poza ramy regionu, państwa czy kontynentu, stając się cennym kamieniem wchodzącym w skład mozaiki, jaką stanowią dzieje człowieka i naturalne piękno Ziemi. Ważnym elementem polityki UNESCO było usunięcie w Listy jakichkolwiek elementów rankingowych. Tu nic nie jest lepsze czy cenniejsze od innych. Każdy wpisany obiekt to perła, którą powinniśmy chronić jako wspólne dobro. Zresztą w przypadku tych obiektów jakiegokolwiek próby szeregowania czy klasyfikowania są nieporozumieniem. Czy zamki nad Loarą są cenniejsze od ateńskiego Akropolu, powinny znaleźć się przed egipskimi piramidami czy za Tadż Mahal? Gdzie umieścić stare miasto w Jerozolimie, wykute w skałach świątynie Petry i Wielki Kanion Kolorado? Tu nie ma zwycięzców, tu liczy się udział, bo już on sam jest ogromnym sukcesem.

Lista to raptem kilkaset miejsc na całym świecie. Dominuje Europa ze swym starym, zróżnicowanym zasobem kulturowym, ale niewiele dalej (w zestawieniu liczbowym) plasuje się Azja ze wspaniałymi cywilizacjami; podziw budzą australijskie, afrykańskie i amerykańskie parki narodowe. Na tym tle Polska prezentuje się dobrze. Nie możemy porównywać się z takimi potentatami jak Francja, Włochy czy Chiny, ale dziesięć wpisanych obiektów to sporo. W tej chwili są to: Stare Miasto w Krakowie (wpisane w roku 1978), kopalnia soli w Wieliczce (1978), Puszcza Białowieska (1979), Stare Miasto w Warszawie (1980), Stare Miasto w Zamościu (1992), Stare Miasto w Toruniu (1997), zamek w Malborku (1997), zespół kalwaryjny w Kalwarii Zebrzydowskiej (2000) wreszcie Kościoły Pokoju w Świdnicy i Jaworze (2001). Odrębny charakter ma objęcie wpisem obozów zagłady „Auschwitz” i „Birkenau” (1979) – to nie tyle dziedzictwo, co przestroga, która musi trwać i nieustannie zmuszać do refleksji.

Zespół specjalistów¹ z Regionalnego Ośrodka Studiów i Ochrony Dziedzictwa Kulturowego (obecnie Regionalnego Ośrodka Badań i Dokumentacji Zabytków) w Krakowie i Służby Ochrony Zabytków, kierowany przez najwybitniejszego

UNESCO • UNESCO • UNESCO • UNESCO

Sękowa

Sękowa

Binarowa

Dębno

Dębno

Blizne

Lipnica

WPIS • WPIS • WPIS • WPIS • WPIS • WPIS

Lipnica

Haczów

znawcę kościołów drewnianych, ś.p. doktora Mariana Korneckiego, pod naukowym nadzorem prof. dra hab. Andrzeja Tomaszewskiego, wytypował na Listę kościoły w Binarowej, Bliznem, Dębnie, Haczowie, Lachowicach, Lipnicy Murowanej, Orawce, Sękowej i Szalowej. Złożenie przez Polskę opracowanej dokumentacji było początkiem niełatwej procedury weryfikacyjnej podejmowanej przez ekspertów UNESCO, wstępem do biurokratycznego postępowania. W jego trakcie eksperci ICOMOS i UNESCO zdecydowali się na wyznaczenie do wpisu jedynie kościołów o gotyckiej proveniencji: Binarowej, Bliznego, Dębna, Haczowa, Lipnicy Murowanej i Sękowej. Poproszono także o uzupełnienie wniosku o rozbudowany plan zarządzania obiektem². Ostateczną dokumentację UNESCO uznało za wzorcową w skali międzynarodowej; ma stać się ona modelem dla wszystkich wykonywanych na świecie wpisów seryjnych. Wpisanie kościołów (3 VII 2003) to duży sukces Polski – na Listę UNESCO coraz trudniej się dostać, a także kolejne podkreślenie niepowседневnej rangi budownictwa drewnianego. Kościoły wnioskowane do wpisu to najlepiej zachowane przykłady kościołów zrębowych w Małopolsce i na Podkarpaciu (łącznie przetrwało w tym regionie kilkadziesiąt obiektów).

Katolickie, zrębowe kościoły drewniane na ziemiach polskich są światowym fenomenem i zjawiskiem unikalnym, ściśle powiązaniem z powszechnymi, europejskimi wartościami ideowymi i lokalną tradycją budowlaną. Były najcenniejszymi, eli-

tarnymi budowlami wywodzącymi swą funkcjonalną kompozycję przestrzenną z przejętych wraz z katolicyzmem wymogów liturgicznych. Do dziś stanowią wyjątkową enklawę, usytuowaną na styku kulturowym cerkiewnego Wschodu i kościelnego Zachodu. Od dawna były postrzegane, także przez cudzoziemców podróżujących przez te obszary, jako obiekty nie mające swych odpowiedników w innych krajach. Wybrane świątynie kryją wyjątkowo piękne wnętrza, obrazujące przemiany sztuki europejskiej od gotyku po późny barok i czasy nowożytne, przemawiające do nas kompletnymi i jednorodnymi wystrojami z epoki. Ich polichromie zalicza się do najcenniejszych zespołów malowideł ściennych. Wyróżniają się rozbudowanymi programami ikonograficzno-ideowymi, a jednocześnie prezentują różnorodność technik wykonania oraz wysoki poziom warsztatowy i artystyczny. Znaczne wartości historyczne i artystyczne prezentują także zespoły średniowiecznej oraz nowożytnej rzeźby i snycerki.

Istota wartości wytypowanej grupy kościołów tkwi w historycznym i artystycznym powiązaniu wszystkich elementów architektury i dzieł sztuki plastycznych, co stanowi dziś unikat stawiający te kościoły w rzędzie zabytków podręcznikowych, nieporównywalnych z najcenniejszymi nawet zabytkami innych kategorii, wpisanych dotąd na Listę UNESCO. Ponadto małopolskie kościoły drewniane dokumentują ciągłość tradycji warsztatowych, stosowanie historycznych technik i materiałów. Współcześnie stosowane zasady konserwa-

torskie kontynuują dawne metody, zapewniając pełny autentyzm struktury, detalu i wystroju. Dodatkowo atrakcyjność świątyń podnosi położenie w malowniczych śródgórskich dolinach, wśród lasów i pól uprawnych. Wszystkie od stuleci pełnią funkcje liturgiczną i kultową. Wokół nich materializują się wartości kultury duchowej mające swe odniesienia uniwersalistyczne, a zarazem ogniskujące i dokumentujące lokalną tożsamość kulturową. Są tłem tradycyjnych uroczystości i obrzędów liturgicznych.

Obecność na Liście, przynależność do tego elitarnego klubu, nie jest bezpośrednio wymierna finansowo, wręcz przeciwnie: wymaga dodatkowych kosztów związanych z ochroną i konserwacją. Ale daje poczucie niezwykłości, czegoś, co wyrwa się z ram współczesnej uniformizacji. Obiekty te naprawdę „są czymś”. Wpis stanowi swego rodzaju certyfikat najwyższego zaufania. W przypadku atrakcji przyrodniczych i najwspanialszych zabytków jest to również rękojmią zbliżenia się do tego, co stanowi o sensie i właściwym wymiarze ludzkiej cywilizacji. I tysiące turystów będą się chciały o tym przekonać na własne oczy. A to z kolei jest szansą dla lokalnych społeczności. Może się okazać, że posiadanie tej klasy obiektu przynosi bez porównania większe korzyści niż ściągnięcie w poblizze przemysłowego inwestora.

BINAROWA: województwo małopolskie, powiat gorlicki, gmina Biecz.

Kościół pw. św. Michała Archanioła, wzniesiony ok. 1500. We wnętrzu polichromia z XVI-XVII w. Ołtarze w. XVI-XVIII, w głównym rzeźba Matki Boskiej z Dzieciątkiem z ok. 1430, inne rzeźby gotyckie z końca XIV w.

BLIZNE: województwo podkarpackie, powiat brzozowski, gmina Jasienica Rosielna

Kościół pw. Wszystkich Świętych, wzniesiony ok. połowy XV w. Jednonawowy z wieżą izbicową. Zachowane liczne szczegóły ciesiołki gotyckiej. We wnętrzu polichromie z XVI-XVII w. Ołtarze i sprzęty z XVII i XVIII w. W otoczeniu kościoła zespół drewnianej zabudowy plebańskiej z XVII-XIX w.

DĘBNO: województwo małopolskie, powiat nowotarski, gmina Nowy Targ

Kościół pw. św. Michała Archanioła, wzniesiony w drugiej połowie XV w. Jeden z najlepiej zachowanych drewnianych kościołów średniowiecznych. Jednonawowy, z wieżą izbicową. Wnętrze z zachowaną pierwotną polichromią stropów i ścian.

Na belce tęczowej krucyfiks z XIV w.. W ołtarzu głównym tryptyk z początku XVI w.; ponadto inne zabytki gotyckie: rzeźby z XV i XVI w. Tabernakulum, ławy i sprzęty z XV-XVI w.

HACZÓW: województwo podkarpackie, powiat brzozowski, gmina Haczów

Kościół pw. Wniebowzięcia Najświętszej Panny Marii i św. Michała Archanioła, wzniesiony ok. połowy XV w. Unikatową wartość posiada figuralna dekoracja malarska wnętrza z 1494. Nastawy ołtarzowe i sprzęty z XVII-XVIII w., w nich m.in. rzeźby gotyckie z XV i początku XVI w. Kościół jest uznawany za najstarszą i największą na świecie świątynię drewnianą o konstrukcji zrębowej.

LIPNICA MUROWANA: województwo małopolskie, powiat bocheński, gmina Lipnica Murowana

Kościół pw. św. Leonarda, wzniesiony koniec XV w. lub 1505. Gotycki, jednonawowy, otoczony podcieniami. Wnętrze o charakterze muzealnym: malowidła patronowe na stropie z początku XVI w., w prezbiterium figuralne z 1689, w nawie z 1711; ponadto na parapecie chóru muzycznego malowidła ilustrujące Dekalog, barokowo-ludowe. Na tęczy barokowo-ludowa rzeźbiona grupa Pasji.

SEKOWA: województwo małopolskie, powiat gorlicki, gmina Sękowa

Kościół pw. świętych Filipa i Jakuba, zbudowany w 1516 w typie gotyckim. Przekształcony w XVII w.; w tym czasie wzniesiono wieżę i podcienia. Po zniszczeniach w czasie I wojny światowej odnowiony i częściowo zrekonstruowany. Jeden ze szczególnie malowniczych kościołów regionu, wyróżniony nagrodą UNESCO 1994.

¹ Dokumentację przygotował zespół w składzie: dr Marian Kornecki – kierownik tematu, mgr Roman Marcinek – kierownik zespołu i koordynator prac, prof. dr hab. inż. arch. Janusz Bogdanowski – konsultant opracowania, członkowie zespołu: mgr Mariusz Czuba, mgr Olga Dyba, mgr Andrzej Laskowski, dr hab. inż. arch. Zbigniew Myczkowski, mgr Andrzej Siwek, mgr Tadeusz Śledzikowski.

² *Wooden Churches of Southern Poland (Little Poland) A group of unique timber churches of the 15th to 16th centuries in the historical – cultural landscape, C 1053 Management development and spatial plan*, Supplementary documentation Authors: M.Sc. Roman Marcinek, Ass.Prof. PhD. D. Sc. Ing. Arch. Zbigniew Myczkowski, M.Sc. Andrzej Siwek, Consultant: Prof. PhD. D. Sc. Ing. Arch. Anna Mitkowska, Technical support: M.Sc. Jadwiga Marcinek, M.Sc. Marek Hebdaś, M.Sc. Sławomir Piróg, stud. Of landsc. arch. Paulina Kaniszewska, stud. of landsc. arch. Anna Solecka, Warsaw – Cracow 2002,